

Strzelczyk, Jerzy

Pierwszy apostoł Słowian i jego epoka :
(na marginesie pracy: Virgil von
Salzburg. Missionä und Gelehrter.
Beiträge des Internationalen
Symposiums von 21-24 September 1984
in der Salzburger Residenz, hrsg. von H.
Dopsch u. R. Juffinger, Salzburg 1985)

Przegląd Historyczny 78/2, 279-288

1987

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

JERZY STRZELCZYK

Pierwszy apostoł Słowian i jego epoka

(na marginesie pracy: *Virgil von Salzburg. Missionä und Gelehrter. Beiträge des Internationalen Symposiums von 21.-24. September 1984 in der Salzburger Residenz*. Herausgegeben von Heinz Dopsch und Roswitha Juffinger. Salzburg 1985. Amt der Salzburger Landesregierung-Kulturabteilung, s. 415 (w tym 108 ilustracji i 30 mapek i szkiców, 28 tablic, 1 plan sytuacyjny)

Wymienione w podtytule sympozjum oraz będąca jego trwałą pamiątką publikacja stanowiły kulminację obchodzonej w roku 1984 tysiąc dwunastej rocznicy śmierci biskupa salzburskiego, Iroszkota z pochodzenia, Wergiliusza (Fergil)¹. Sympozjum zorganizowane zostało wspólnie przez kraj związkowy Salzburg, archidiecezję i uniwersytet w Salzburgu; udział w nim wzięli uczeni z Austrii, RFN, Irlandii, Wielkiej Brytanii, Francji, USA. Na księgę materiałów złożyło się (poza przedmową pióra salzburskiego szefa rządu, Landeshauptmanna W. Haslauera) 38 tekstów, zgrupowanych w sześć grup problemowych.

Pierwsza z nich usiłuje przedstawić tło („Die Umwelt”) postaci i działalności Wergiliusza. Erich Zöllner („Das Frankenreich, Bayern und Salzburg zur Zeit des Heiligen Virgil”) szkicuje europejskie tło polityczne VIII wieku. Rzucająca cień na Europę ekspansja islamu nie zdołała złamać ani nawet osłabić ekspansji głównego w tym czasie czynnika politycznego Europy — państwa Franków; autor rozpatruje zwłaszcza jego ekspansję na tereny dawnej Germanii. Problemy misyjne, w tym misji iroszkockiej, zostały zaledwie zasygnalizowane. W obradach salzburskich czynnie uczestniczył prymas Irlandii kardynał Tomas O’Fiaich (autor niejednej pracy historycznej), który wystąpił z interesującym referatem biograficznym („Virgils Werdegang in Irland und sein Weg auf den Kontinent”), dotyczącym niezmiernie słabo w źródłach oświetlonych wczesnych lat życia Wergiliusza. Zrozumiałe, że wywody te zachowują w dużym stopniu charakter hipotetyczny. Opierając się na mało dotąd uwzględnionych w literaturze irlandzkich wywodach genealogicznych², O’Fiaich rozważa możliwość pochodzenia Fergila/Wergiliusza z rodu Clann Enna i pokrewieństwa z królami Loegaire (na terenie obecnego hrabstwa Meath). Według wiadomości źródłowej z początku XII wieku w genealogii tego rodu, jako syn króla Feredacha (zm. 704) występuje, wśród licznych

---

¹ Por. także H. Dopsch, *Virgil von Salzburg (+ 784). Aus dem Leben und Wirken des Patrons der Rattenberger Pfarrkirche*, [w:] *St. Virgil in Rattenberg. Festschrift hg. vom Pfarrgemeindefrat Rattenberg*, 1983, s. 15—59; J. Strzelczyk, *Iroszkocki biskup w Salzburgu, problem Antypodów I „Kosmografia” Aethicusa z Istrii*, PH t. LXXIV, 1983, z. 2, s. 221—236.

² Por. M. A. O’Brien, *Corpus Genealogiarum Hiberniae*, Dublin 1962.

rodzeństwa. *Fergil vir sanctus*. W ostrożnej polemice z bolandystą P. Grosjeanem³, którego sceptycyzm został w zasadzie przyjęty w nauce, O'Fiaich próbuje usunąć wynikające ze źródeł trudności chronologiczne i uprawdopodobnić identyczność owego Fergila z późniejszym biskupem salzburskim. To samo dotyczy informacji Roczników Ulsterskich o śmierci w roku 788/789 Fergila opata z Aghaboe, identyfikowanego z Wergiliuszem salzburskim już w XVII wieku. O'Fiaich słusznie polemizuje z negatywną opinią Grosjeana na temat powiązań Wergiliusza z klasztorem w Iona (Hy); zamieszczenie w sporządzonej pod koniec rządów Wergiliusza i z jego bez wątpienia inicjatywy Księdze Brackiej klasztoru św. Piotra w Salzburgu listy piętnastu pierwszych opatów Iony, mimo skontaminowania jej poprzez dodanie kilku postaci (Ptryk, Ciaran, Kolumban Młodszy) spoza wspólnoty, stanowi argument nie do odparcia. O ile pobyt Wergiliusza w Aghaboe musi pozostać hipotezą, o tyle jego pobyt w Iona wydaje się niewątpliwy. Interesujące skądinąd rozważania autora na temat życia klasztornego w VIII-wiecznej Irlandii (cechującego się daleko idącym zeświecczeniem, które spowodowało w drugiej połowie VIII wieku nawet reakcję reformatorów — tzw. ruch kuldejski, *Céli Dé*⁴, jak również spekulacje (źródła zachowują w tej sprawie milczenie) co do okoliczności i motywów przybycia Wergiliusza do państwa Franków (zdaniem autora Wergiliusz mógł przybyć w poselstwie gratulacyjnym do Karola Młota po zwycięstwie nad Saracenami lub w związku z jego pogrzebem pod koniec 741 roku), mniej już wnoszą do mozolnie rekonstruowanej sylwetki „młodego” Wergiliusza.

Jeden z wątków poruszonych przez kardynała O'Fiaich rozwinął Hermann Moisl („Das Kloster Iona und seine Verbindungen mit dem Kontinent im siebenten und achten Jahrhundert”). Bezpośrednie kontakty tego klasztoru założonego w drugiej połowie VI w. w pobliżu południowo-zachodnich wybrzeży Kaledonii (Szkocja) przez św. Columcille (Kolumbę Starszego), który stał się macierzą całej rodziny klasztornej (*paruchia*) w Irlandii i Brytanii, z kontynentem są co prawda bardzo niewyraźne, ale H. Moisl wykazał możliwość znacznie dobitniejszych oddziaływań pośrednich, poprzez zachodnio-irlandzkie klasztory w Inishbofin i Mayo. Szukając dróg dotarcia do Salzburga tradycji z Iony, Moisl wskazuje na postać apostoła Fryzów św. Willibrorda, działającego także w Niemczech środkowych. Matthias Werner niedawno wykazał sprzeczność interesów Bonifacego i ludzi „kręgu Willibrorda” na terenie Turynii⁵. Hipoteza o istnieniu związku pomiędzy Wergiliuszem a Willibrordem rzucałaby pewne światło na genezę zaciętego konfliktu między Wergiliuszem a Bonifacym (o którym będzie jeszcze mowa niżej). Moislowi jednak wymknęła się z pola widzenia najprostszą możliwością, że Wergiliusz mógł sam, bezpośrednio przebywać w klasztorze w Iona i bezpośrednio z macierzy, a nie drogą skomplikowanych pośrednictw, zaczerpnąć uwiecznione w Salzburgu komemoracje.

Wątek biograficzny powróci raz jeszcze w rozprawie Herwiga Wolframa („Virgil als Abt und Bischof von Salzburg”), umieszczonej przez wydawców w ostatnim, VI dziale książki. Rozprawa ta kontynuuje biogram Wergiliusza, obejmując jego późniejszą, „kontynentalną” część⁶. Nowych propozycji badawczych raczej tu nie znajdziemy, natomiast dość wszechstronny

³ P. Grosjean, *Virgile de Salzbourg en Irlande*, „Analecta Bollandiana” t. LXXVIII, 1960, s. 92—123.

⁴ Por. P. O'Dwyer, *Céli Dé. Spiritual reform in Ireland 750—900*, Dublin 1981 (wyd. I 1977); tenże, *The Céli Dé reform*, [w:] *Irland und Europa. Die Kirche im Frühmittelalter*, red. P. Ni Chatháin, M. Richter, Stuttgart 1984, s. 83—88.

⁵ M. Werner, *Iren und Angelsachsen in Mitteleutschland. Zur vorbonifatianischen Mission in Hessen und Thüringen*, [w:] *Die Iren und Europa im früheren Mittelalter*, red. H. Löwe, t. I, Stuttgart 1982, s. 239—318.

⁶ Por. wcześniejsze prace H. Wolframa: *Der Zeitpunkt der Bischofsweihe Virgils von Salzburg*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” t. LXXIX, 1971, s. 297—315; *Grenze und Mission. Salzburg vom heiligen Rupert zum heiligen Virgil*, „Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde” t. CXV, 1976, s. 52—79, a także

i nadzwyczaj dobrze udokumentowany przegląd tematyki wergiliuszowej w czasach salzburskich: okoliczności objęcia godności opackiej i biskupiej, kwestii współpracowników iroszkockich. Omówiona została też „nieiryjska” a całkowicie zgodna z frankijskim modelem życia kościelnego postawa Wergiliusza w sporach majątkowych o Maximilianszelle i Otting, aktywny udział w życiu kościelnym (występowanie w dokumentach) i niezależne stanowisko polityczne wyrażające się w swobodnym, nie związanym koniunkturalnie, doborze osób w „politycznej” części Księgi Brackiej (por. s. 345—346). Skróceniowo lecz kompetentnie przedstawił Wolfram kulturalne znaczenie Wergiliusza i jego pontyfikatu: pierwsza redakcja żywotu jego odległego poprzednika — św. Ruperta, Księga Bracka, ewentualne początki annalistyki salzburskiej, Liber de numeris, Libellus Virgilii, penitencjały, „kielich Tassilona”, „krzyż Ruperta”, kosmografia Aethicus z Istrii⁷. Zagadnienia architektoniczne (katedra w Salzburgu) zostały omówione przez innych współautorów omawianej pracy.

Dwie prace w pierwszej grupie rozpraw, dotyczą ojczyzny Wergiliusza — Irlandii. Nie tyle w zmienny i mało przejrzysty kosmos polityczny wczesnośredniowiecznej Irlandii, co w społecznie określony świat tamtejszych struktur politycznych wprowadza czytelnika artykuł Gearóida Mac Niocailla („Die politische Szene Irlands im 8. Jahrhundert: Königtum und Herrschaft”). Pożyteczny ten szkic uprawnił autora do wniosków porównujących stosunki panujące w Irlandii z zastaniami przez Wergiliusza w państwie Franków. Różnice były znaczne, ale bardziej ważyły, zdaniem autora, podobieństwa zasadniczych struktur: *Die politischen Ereignisse auf diesen zwei Schauplätzen sind verschieden; die zugrundeliegenden Strukturen sind im Wesentlichen gleich* (s. 43). Wybitny znawca społecznych i politycznych dziejów średniowiecznej Irlandii⁸ Francis John Byrne wystąpił z rozprawką na temat stanowiska tego kraju w życiu umysłowym epoki Wergiliusza („Irland in der europäischen Geisteswelt des 8. Jahrhunderts”). Rysem szczególnym, stanowiącym o odrębności Zielonej Wyspy w skali całego Zachodu chrześcijańskiego, było wzajemne przenikanie się elementów kultury wyrażającej się w języku łacińskim i kultury rodzimej, iryjskojęzycznej. Względnie bezkonfliktowe zwycięstwo chrześcijaństwa w V wieku umożliwiło kulturze wczesnoiryjskiej zaadaptowanie wielu elementów tradycyjnej kultury pogańskiej oraz nadało chrześcijaństwu iroszkockiemu specyficzne oblicze różne od innych krajów, za to doskonale zintegrowane z sytuacją społeczną. Wszystko to przydaje kolorytu piśmiennictwu iryjskiemu, decyduje o jego bujności oraz o braku tak wyraźnych jak na kontynencie granic pomiędzy piśmiennictwem kościelnym a świeckim⁹. To tylko jeden z wątków rozprawy Byrne’a, pozbawionej co prawda odsyłaczy, ale w której bez trudu wyczuwa się głęboką erudycję i znajomość przedmiotu. Byrne zwraca także uwagę na konieczność nie poddawania się obiegowym poglądom o marginalnym jakoby charakterze kultury celtyckiej wczesnego średniowiecza. Pojęcie „krawędzi celtyckiej” (*Celtic fringe*), jakże często stosowane już od zarania wieków średnich (inwazja plemion germańskich na Wyspy Brytyjskie), jest — zdaniem Byrne’a — uzasadnione dopiero od końca wieku XI, kiedy to, w wyniku reformy gregoriańskiej i nowej fali najazdów wikingów, obszar dominujących wpływów Kościoła i kultury celtyckiej uległ istotnej redukcji.

---

bogato komentowaną edycję podstawowego źródła dla postaci Wergiliusza: H. Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantainen und Pannonien*, Wien—Köln—Graz 1979.

⁷ Por. niżej.

⁸ Por. jego monografię *Irish kings and high-kings*, London 1973.

⁹ Dlatego w pierwszym i jedynym tomie podstawowego kompendium Jamesa F. Kenney’a, *The sources for the early history of Ireland: ecclesiastical. An introduction and guide*, New York 1929 (wyd. III 1979), poświęconym formalnie źródłom kościelnym, znalazło się dużo źródeł pozornie niewiele mających z Kościołem wspólnego.

Léon Fleuriot („Die Bretagne und die Bretonen in den Beziehungen zwischen den keltischen Ländern und Kontinentaleuropa vom IV. bis zum X. Jahrhundert”) podjął niełatwe zadanie wykazania, że we wczesnym średniowieczu ważnym, a w okresie do VII wieku nawet ważniejszym od iryjskiego, elementem w obrębie świata celtyckiego był element brytyjski. Zostaniemy tu przy terminie „brytyjski”, aczkolwiek Fleuriot stosuje „bretoński” i podkreśla silnie, że przynajmniej w okresie przed rokiem 900 źródła nie rozróżniają Brytów (w sensie celtyckiej ludności dawnej Brytanii) i Bretonów (mieszkańców półwyspu Bretońskiego). Stąd oczywista trudność dokładniejszego określenia bliższej ojczyzny konkretnych osób występujących z przydomkiem „Brito” lub „Britigena”. Większą część artykułu Fleuriota zajmuje przypomnienie rozproszonych w źródłach śladów działalności osób narodowości „brytyjskiej” w Europie. Wprawdzie w otoczeniu Wergiliusza salzburskiego nie udało się ich stwierdzić, ale od dawna dostrzegano możliwość, istotnie prawdopodobną, że brytyjskiego (dokładniej: brytyjsko-germańskiego) pochodzenia był wcześniejszy o kilka dziesięcioleci biskup bawarskiej Fryzngi Korbinian (zdaniem Fleuriota właściwa forma imienia tego świętego brzmiała Gurbinian).

Artykuł Wilfrieda Hartmanna („Die fränkische Kirche in der Mitte des 8. Jahrhunderts”) zajmuje się w zasadzie jedynie ustrojem episkopalnym Kościoła w państwie Franków. Św. Bonifacy w surowej krytyce stanu tego Kościoła pewne sprawy przedstawiał naturalnie w sposób przejawskawiony, nie ulega wszakże wątpliwości, że stan ten w VIII wieku pozostawiał wiele do życzenia. Spowodowane to było faktycznym zanikiem łączności metropolitalnej i działalności synodalnej (w latach 653—752 nie było w państwie Franków synodów ogólnopaństwowych), skrajnym niekiedy zeświecczeniem episkopatu („dynastie” biskupie, stanowiska kościelne w ręku osób świeckich, oporne przyjmowanie się zasady celibatu duchowieństwa) oraz istnieniem jeszcze w połowie VIII wieku niemalych obszarów, które w gruncie rzeczy nie były włączone w system Kościoła „episkopalnego” („biskupi bez diecezji”, których najważniejszym przykładem był św. Pirmin). Drugą część artykułu Hartmanna poświęcił naszkicowaniu kolejnych kroków podejmowanych przez Bonifacego, a następnie Chrodeganga z Metz (oraz stojących za nimi władców: Karola Młota i Pepina), dla uporządkowania sytuacji Kościoła frankijskiego. *Die Gegensätze innerhalb des fränkischen Episkopats, die ganz wesentlich zum Scheitern der Reformpläne des Bonifatius beigetragen hatten, waren durch das Wirken von Chrodegang offenbar beigelegt worden; damit war der Grund gelegt für den Aufbau der Reichskirche unter Karl dem Grossen, der sich ganz besonders auf die Bischöfe und Äbte stütze* (s. 63).

Ostatnim z pierwszej grupy jest artykuł Kurta Reindela („Salzburg und die Agilolfinger”). Nie ma on bynajmniej charakteru czysto lokalnego, gdyż autorowi chodzi przede wszystkim o kształtowanie się ośrodków władzy politycznej i kościelnej na terenie Bawarii oraz wzajemne uwarunkowanie tych procesów. Z czterech bawarskich stolic biskupich trzy (Salzburg, Ratyzbona i Passawa) mogły się powołać na rzymską przeszłość, Fryznga natomiast była na początku VIII wieku siedzibą księcia. Tej funkcji raczej nie spełniała w tym czasie Passawa. Ratyzbona i Salzburg konkurowały jak gdyby ze sobą. Początkowo rezydencją centralną Agilolfingów była bez wątpienia Ratyzbona. Salzburg, zdaniem Reindela (s. 68), dopiero św. Rupertowi zawdzięczał późniejszą karierę. Osobowość Ruperta, a później Wergiliusza, jak gdyby przeważały szalę na korzyść Salzburga, ale przewagi wyraźnej nad Ratyzboną nie zdołano w Salzburgu osiągnąć w okresie niepodległości bawarskiej. Dopiero za Karola Wielkiego Salzburg został wyniesiony do godności arcybiskupiej; niewątpliwie ważnym czynnikiem rosnącej roli tego ośrodka były zadania (militarne i misyjne) na wschodzie imperium.

Druga grupa prac objęta została tytułem „Kościół i misje”. Otwiera ją rozprawka Padraiga P. O' Néilla zatytułowana „Bonifaz Virgil: Konflikt zweier Kulturen”. Szczegółowy głosny konflikt pomiędzy dwoma świętymi, nieliczne zresztą i zanotowane w sposób tendencyjny, są powszechnie znane; przyczyny i głębsze tło konfliktu bywały tłumaczone ogólnikowo względami natury personalnej, jak również rywalizacją anglosasko-iryjską czy „rzymsko”-celtycką. O' Néill jest przekonany o zasadniczym charakterze konfliktu. Jego

argumenty dotyczą z jednej strony intelektualnego zaplecza antagonistów (tradycjonalistyczna, wyraźnie już w VIII wieku konserwatywna formacja intelektualna Winfryda-Bonifacego, akcentująca wartości *quadrivium* umysłowość Wergiliusza), różnic w zakresie liturgii, rytu mszalnego, pojmowania organizacji kościelnej, konsekracji biskupiej, popieranej lub praktykowanej reguły zakonnej oraz stosunku do papieżstwa. Autor nie pomija tradycyjnych sprzeczności interesów pomiędzy mnichami anglosaskimi i iroszkockimi na terenie Germanii, a także — wyraźnego u Bonifacego — poczucia więzi germańskiej, czy może raczej: ogólnosaskiej, połączonego z gorliwością misyjną, podczas gdy Iroszkoci — wbrew uprzedzeniu w nauce utrzymującej się opinii — nie byli na ogół zbyt gorliwymi misjonarzami.

To ostatnie twierdzenie, nie zmierzające zresztą do podważenia zasług cywilizacyjnych iroszkockich *peregrini*, znajduje potwierdzenie w kolejnym artykule, pióra Pádraiga A. Breatnach („Über Beginn und Eigenart der irischen Mission auf dem Kontinent einschliesslich der irischen Missionare in Bayern”). Oprócz przypomnienia wielu, także mniej znanych, misjonarzy i iroszkockich peregrynantów w okresie od VI do VIII stulecia, Breatnach powraca raz jeszcze do genezy zjawiska, może nadmiernie akcentując indywidualne motywacje (zamysł misyjny. *peregrinatio pro Christi amore*)¹⁰. Z tematyką omówionego już artykułu O'Neill'a ściśle łączy się rozprawa Heinricha Schmidingera („Das Papsttum und die bayerische Kirche — Bonifatius als Gegenspieler Virgils”), dążąca do przedstawienia ówczesnych losów Kościoła bawarskiego z perspektywy papieżstwa, a zarazem do możliwie wyważonego, na przekór nieco duchowi jubileuszowemu, określenia roli i zasług obu rywalizujących książąt Kościoła.

Ze szczególnym zainteresowaniem czytamy trzy dalsze rozprawy drugiej grupy, dotyczą one bowiem innych, słabo w materiale źródłowym rozpoznanych elementów etnicznych, występujących na obszarach misyjnej aktywności Salzburga. Dieter Messner („Salzburgs Romanen”), na podstawie głównie analizy nazewnictwa miejscowego (nazewnictwo osobowe tego obszaru okazuje się jeszcze zbyt słabo opracowane naukowo) oraz przemian fonetycznych ustalił znacznie dłuższe niż to na ogół przypuszczano trwanie ludności romańskiej, nie tylko na południe, lecz także na północ od Salzburga. Zapewne więc dość długo także na tym terenie język romański współistniał z germańskim, a nie został przezeń raptownie wyparty. Do podobnego wniosku, głównie w oparciu o źródła pisane, w odniesieniu do obszaru Karantanii, doszedł niedawno Hans-Dietrich Kahl¹¹.

Artykuł H.-D. Kahla („Virgil und die Salzburger Slawenmission”) jest fragmentem przygotowanej większej całości¹². Jest to nie tyle artykuł problemowy, co głęboka i w dużym stopniu spekulatywna refleksja nad tytułowym problemem. Wychodząc od obserwacji o wyraźnej tendencyjnym (na granicy jawnego fałszerstwa) charakterze głównego źródła do dziejów misji karantańskiego, „*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*”, zastanawia się Kahl m.in. nad początkami misji wśród Słowian, dochodząc do wniosku, że datować je należy na pierwsze lata pontyfikatu Wergiliusza salzburskiego; wynikały zaś one nie tyle ze spontanicznej woli misyjnej biskupów, ani z woli księcia bawarskiego, lecz głównym promotorem byli rządzący państwa Franków (zwłaszcza Pepin Mały). Mimo całego uznania dla osobowości Wergiliusza,

¹⁰ Por. K. Hughes, *The changing theory and practice of Irish pilgrimage*, „Journal of Ecclesiastical History” t. XI, 1960, s. 143—151; T. M. Charles-Edwards, *The social background to Irish peregrinatio*, „Celtica” t. XI, 1976, s. 43—59; A. Angenendt, *Die irische Peregrinatio und ihre Auswirkungen auf dem Kontinent vor dem Jahre 800*, [w:] *Die Iren und Europa* (jak w przyp. 5), s. 52—79.

¹¹ H.-D. Kahl, *Zwischen Aquileja und Salzburg. Beobachtungen und Thesen zur Frage romanischen Restchristentums im nachvölkerwanderungszeitlichen Binnen-Noricum (7.—8. Jh.)*, [w:] *Die Völker an der mittleren und unteren Donau in fünften und sechsten Jahrhundert*, red. H. Wolfram, F. Daim, Wien 1980, s. 33—81.

¹² Autor przedstawia ją jako „Die Anfänge der Karantanenmission”.

(którego zamierzenia misyjne w rezultacie wykroczyły podobno nawet poza Karantanię, obejmując ziemie Awarów), Kahl skłonny jest pozostawać na gruncie realnie stwierdzonych faktów, które nakazują pewną powściągliwość w ocenie misjonarskich wysiłków i zasług Wergiliusza. Natomiast językoznawca Otto Kronsteiner („Virgil als geistiger Vater der Slawenmission und der ältesten slawischen Kirchensprache”) przypisuje Wergiliuszowi bez zastrzeżeń nie tylko miano „apostoła Karantanii”, lecz także, ze względu na przypisywane mu zasługi na polu kształtowania słowiańskiej terminologii kościelnej, wręcz „apostoła Słowian”. Brak bezpośrednich danych, by traktować Wergiliusza jako niewątpliwego twórcę glagolicy, ale jego zasługi na polu terminologii kościelnej, jak również domniemane zainteresowanie alfabetami innych ludów, pozwalają na wysunięcie hipotezy o wpływie Wergiliusza na powstanie glagolicy. Niezbyt dobitnie sformułowany wniosek w znacznej mierze zależny jest — zaznaczmy — od uznania tezy Heinza Löwego o identyczności Wergiliusza z autorem zwanym Aethicusem z Istrii¹³, tezy posiadającej co prawda znaczną dozę prawdopodobieństwa, dalekiej wszakże od rangi naukowej pewności i, jak wkrótce zobaczymy, często kwestionowanej.

Siedem rozpraw tworzy dział III, zatytułowany „Literatura i wykształcenie — nauki przyrodnicze”. Otwiera go pracą Próinséas Ni Chatáin, „Beobachtungen zur irischen und lateinischen Literatur des 8. Jahrhunderts in Irland”. Karl Forstner („Das Salzburger Skriptorium unter Virgil und das Verbrüderungsbuch von St. Peter”) poddał analizie wszelkie poszlaki mogące przemawiać za istnieniem w Salzburgu pracowni rękopiśmiennej w czasach Wergiliusza, a nawet wcześniej. O ile wcześniejsze ślady (fragmenty tekstów biblijnych nawet z V i VI/VII wieku) niewiele mogą przyczynić się do wyjaśnienia początków salzburskiego skryptorium, o tyle słynny rękopis Księgi Brackiej klasztoru św. Piotra, którego pierwsza warstwa powstała w ostatnim roku pontyfikatu Wergiliusza, stanowi dowód niewątpliwy. Rękopis ten jest jednym z pierwszych w ogóle zachowanych przykładów minuskuły karolińskiej; autor uprawdopodobnił wpływ szkoły pisarskiej z St.-Denis na pismo księgi salzburskiej. Dagmar O’Riain-Raedel („Spuren irischer Gebetsverbrüderungen zur Zeit Virgils”) porusza temat mało opracowany i w zasadzie niemal nie znany poza nauką irlandzką: możliwych iryjskich wzorców Wergiliuszowej Księgi Brackiej. Autorka wykazała, że już w VII wieku w klasztorach iryjskich (co prawda, akurat z Iony nie znamy podobnego zabytku) sporządzano listy zmarłych w celu odczytywania i modłów w czasie mszy. Jest to niewątpliwa i wcześniejsza paralela do bractw kontynentalnych. Ponieważ sporo tekstów tego rodzaju zachowało się w kręgu klasztoru w Tallaght (koło późniejszego Dublin), będącego jednym z najważniejszych ośrodków reformy *Celi De*¹⁴, a w pobliżu znajdował się klasztor Finglas, którego opatem był jeden z przywódców tego ruchu Duiblitir, autorka wysuwa przypuszczenie o identyczności tej postaci z towarzyszem Wergiliusza w Salzburgu Dupliterem¹⁵. Duiblitir/Dupliter mógłby być tym, który przeniósł z Irlandii do Salzburga zwyczaj układania księgi brackiej, choć zdaniem autorki niewykluczony jest także wpływ odwrotny: uchwały bawarskiego synodu w Dingolfing (771), na którym biskupi bawarscy wzorem ogólnofrancuskiego „związku z Attigny” z roku 762 zobowiązali się do wzajemnych modłów podczas mszy św., mógł Duiblitir przenieść do Irlandii (synod z jego udziałem w Tara w roku 780).

Cztery kolejne rozprawy tworzą zwartą całość i dotyczą stanu wiedzy przyrodniczej (w zakresie kosmologii i geografii opisowej) w Irlandii i w Salzburgu. Powodem tego zainteresowania są oczywiście poglądy kosmologiczne Wergiliusza oraz kwestia przypisywania

¹³ H. Löwe, *Ein literarischer Widersacher des Bonifatius — Virgil von Salzburg und die „Kosmographie” des Aethicus Ister*. „Abhandlungen der Akademie des Wissenschaften zu Mainz”, Geistes- u. sozialwissenschaftliche Klasse 1951, XI, Wiesbaden 1952.

¹⁴ Por. przyp. 4.

¹⁵ W tym sensie już M. Richter, *Irland im Mittelalter. Kultur und Geschichte*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1983, s. 91; por. także cyt. w przyp. 1 pracę H. Dopscha, s. 20.

mu wspomnianej Kosmografii Aethicusa z Istrii¹⁶. W niemalej już literaturze naukowej na temat Aethicusa rozprawka Michaela Richtera („Sprachliche Untersuchung der Kosmographie des Aethicus Ister”) stanowi istotne *novum*: po raz pierwszy został zbadany tekst tego fantastycznego traktatu z punktu widzenia wpływów „hibero-laciny”, czyli typowo iroszkockich cech średniowiecznej łaciny. Nie sprzyja podobnym badaniom brak nowoczesnej edycji Kosmografii¹⁷; niemniej zestawiony przez Richtera materiał umożliwił mu pozytywną odpowiedź na postawione pytanie: autor Kosmografii posługiwał się językiem, na który duży wpływ wywarły zarówno język iryjski jak i hiberno-laciński. Naturalnie, jak słusznie konkluduje autor, nie jest to równoznaczne z pozytywnym dowodem autorstwa Wergiliusza z Salzburga; nie sprzeciwia się jednak takiemu wnioskowi, a w dalszych dyskusjach wyniki badań M. Richtera będą raczej wspierały tezę H. Löwego. Katherine Walsh („Die Naturwissenschaften in Irland zur Zeit des hl. Virgil”) silnie podkreśla praktycystyczne nastawienie mieszkańców Irlandii, rzutujące zarówno na adaptowane źródła poglądów (Izydor z Sewilli), jak również na szerokie wykorzystanie odkryć geograficznych. Szczególną rolę w procesie kształtowania się poglądów przyrodniczych w Irlandii i wśród Iroszkotów na kontynencie odegrała znana kontrowersja paschalna, która wprowadziła elementy nauk przyrodniczych do planów nauczania szkół iryjskich¹⁸. Joseph Meurers („Die geistige Situation der Naturwissenschaften zu Virgilius' Zeiten”) rzutuje spór naukowy pomiędzy Wergiliuszem a Bonifacym na szerokie tło europejskiej historii poglądów kosmologicznych. Zupełnie w nauce nieprzetartych dróg próbuje Marina Smyth („Das Universum in der Kosmographie des Aethicus Ister”), przedstawiając nielatwy do uogólnienia (a niekiedy wręcz do eksplikacji) zespół poglądów autora Kosmografii na kosmos i Ziemię. Nawiązując do nauki o Antypodach wyznawanej jakoby przez Wergiliusza z Salzburga, autorka zapatruje się sceptycznie na tę wykładnię, zwracając ze swojej strony uwagę na możliwość prostszego wyjaśnienia idei „ludzi pod ziemią”. Otóż w mitologii irlandzkiej żywe było przekonanie o istnieniu pod naszym światem innego świata, którego mieszkańcy niekiedy byli interpretowani jako pierwotni mieszkańcy Irlandii, wyparci pod ziemię przez późniejszych jej panów.

Pięć rozpraw poświęconych zostało sztuce. Hilary Richardson („Die Kunst in Irland im 8. Jahrhundert”¹⁹) pokusiła się o wszechstronne, choć z natury rzeczy skrótowe, przedstawienie ogólne. Ósmy wiek uchodzi za złoty wiek sztuki irlandzkiej. Autorka podkreśla kontynuację dawnych celtyckich metod i motywów, występujących już w okresie lateńskim.

¹⁶ Podstawowe są prace H. Löwego. Oprócz cytowanej w przyp. 13 por. tegoż autora: *Die „Vacetae insolae” und die Entstehungszeit der Kosmographie des Aethicus Ister*. „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters” t. XXXI, 1975, s. 1—16; *Aethicus Ister und der alttürkische Runenalphabet*, tamże t. XXXII, 1976, s. 1—22; *Salzburg als Zentrum literarischen Schaffens im 8. Jh.*, [w:] *Salzburg im 8. Jh.* „Mitt.d.Gesellsch. f.Salzbürger Landeskunde” t. CXV, 1976, s. 99—143. Dawniejszą literaturę do Aethicusa z Istrii zestawilem w swej monografii *Gerwazy z Tilbury. Studium z dziejów uczoneści geograficznej w średniowieczu*, Wrocław 1970, s. 83, przyp. 30. Nowszą literaturą, w zasadzie sceptyczna wobec ustaleń Löwego: M. Draak, *Vergil of Salzburg versus „Aethicus Ister”*, [w:] *Dancwerc. Opstellen aangaben aan Prof. Dr. Th. Enklaar*, Groningen 1959, s. 33—42; F. Brunhölzl, *Zur Kosmographie des Aethicus*, [w:] *Festschrift für M. Spindler...*, München 1969, s. 75—89; K. Hillkowitz, *Zur Kosmographie des Aethicus* cz. II, Frankfurt am Main 1973.

¹⁷ Niemal równocześnie w latach 1852—1853, ukazały się dwie edycje: A. d’Avezaca i H. Wuttkego. Najczęściej korzysta się z edycji Wuttkego. *Die Kosmographie des Istriens Aithikos im lateinischen Auszuge des Hieronymus*, Leipzig 1853. Krytyczna edycję przygotowuje Otto Prinz w Monachium, por. tego autora: *Untersuchungen zur Überlieferung und zur Orthographie der Kosmographie des Aethicus*, „Deutsches Archiv” t. XXXVII, 1981, s. 474—510.

¹⁸ Najpełniejsze przedstawienie oświaty wczesnoiryjskiej: F. Mc Grath, *Education in ancient and medieval Ireland*, Blackroth, Co. Dublin 1979.

¹⁹ Artykuł Richardson, podobnie jak i inne artykuły zwłaszcza w tej części tomu, jest bogato ilustrowany.

zwraca jednak w równym stopniu uwagę na znaczenie chrześcijaństwa w dziejach sztuki wczesnoiryskiej, polegające m.in. na wprowadzeniu nieznanych dotąd dziedzin, jak sporządzanie rękopisów i sztuka iluminatorska. Oprócz znanych powszechnie skarbów iluminatorstwa iryskiego. H. Richardson omawia zwłaszcza kwestie związane z kamiennymi krzyżami (*high-crosses*), zwracając uwagę na analogie w sztuce koptyjskiej i Zakaukazia²⁰, a także drobniejsze zabytki w rodzaju pozłacanej plakietki brązowej z Aghaboe, w której niekiedy dopatrywano się postaci Wergiliusza. Autorka podnosi potrzebę analizowania zabytków sztuki iryskiej nie tylko z punktu widzenia technicznego, lecz także i przede wszystkim ikonologicznego oraz idei filozoficznych leżących u ich podstaw. Problemem wpływów orientalnych na sztukę Wysp Brytyjskich VIII wieku zajęła się specjalnie Wiltrud Mersmann ("Orientalische Einflüsse auf die insulare Kunst im Zeitalter des hl. Virgil"). Punktem wyjścia rozważań jest analogia przedstawienia figuralnego w iryskiej Księdze z Durrow (ok. 680) i na płaskorzeźbie świątyni w Ateny w Gruzji, ale egzemplifikacja w rozprawie jest znacznie szersza. Zdaniem autorki ważna rola pośrednicząca pomiędzy Wschodem a Księgą z Durrow przypadła słynnemu klasztorowi w Lérins w południowej Francji. Volker Bierbrauer („Das sogenannte Rupertuskreuz aus Bischofshofen”) poddał wszechstronnej analizie słynny krzyż procesyjny (obecnie w skarbcu katedry w Salzburgu), wiążąc go z tzw. renesansem northumbryjskim końca VII i pierwszej połowy VIII wieku. Nie wykluczone, że Wergiliusz zabrał go z sobą do Salzburga, względnie dotarł on tam mniej więcej w tym czasie. Katharina Bierbrauer („Die Buchmalerei in Salzburg und Bayern zur Zeit des hl. Virgil”) wyróżniła w iluminatorstwie kręgu salzburskiego najstarszej doby dwie warstwy, z których pierwsza charakteryzuje się przewagą wpływów italskich (obok słabszych insularnych i merowińskich), podczas gdy w młodszej drugiej warstwie dominują wpływy francuskie. Wreszcie Kurt Holter („Probleme der bildenden Kunst zur Zeit Virgils”), zajął się zabytkami ruchomymi, zwłaszcza tzw. kielichem Tassilona z Kremsmünster oraz świecznikiem tegoż księcia, szeroko prezentując bogaty program ikonograficzny zwłaszcza pierwszego z tych zabytków.

Pięć artykułów dotyczy problematyki architektonicznej, konkretnie: budownictwa katedralnego w Salzburgu. Artykuł Ann Hamlin („Die irische Kirche des 8. Jahrhunderts in der Archäologie”), stanowi konieczne — ze względu na budowniczą rolę Wergiliusza w Salzburgu — wprowadzenie do tej tematyki. Autorka w miarę możliwości stara się ograniczyć rozważania do materiału nie późniejszego niż wiek VIII (datacja zabytków wczesnoiryskich przysparza wiele trudności), wykorzystuje też rezultaty badań archeologicznych i architektonicznych²¹. Badania te od roku 1956 na obszarze otaczającego dzisiejszą katedrę placu oraz w samej katedrze pozwoliły na wyodrębnienie aż sześciu warstw architektonicznych. Najstarszą łączy się powszechnie ze znaną ze źródeł pisanych katedrą św. Wergiliusza konsekrowaną w roku 774, lecz dookończoną i zmodyfikowaną przez następnego biskupa Arna. Artykuł Hermanna Vettera („Die mittelalterlichen Dome Salzburgs”) stanowi systematyczny wykład średniowiecznych losów kolejnych budowli katedralnych; załączony do książki ogólny plan badań archeologicznych w latach 1956–1967 (il. 14) znakomicie ułatwia percepcję wywodów autorów. Przyczynek Fritza Moosleitnera („Neue Ergebnisse zu den Salzburger Domgrabungen”) dotyczy pewnych kwestii szczegółowych związanych z „katedrą Wergiliusza” oraz z wieżami dobudowanymi w pierwszej połowie XII wieku i gotyckimi przybudówkami do tych wież. Króciutki przyczynek Hansa Rudolfa Sennhausera („Die Salzburger Dombauten in Rahmen der frühmittelalterlichen Baukunst Europas”) zwraca uwagę na analogie pomiędzy katedrą Wergiliusza a kościołem klasztornym opata Gozberta w Sankt Gallen, a także na to, że ze

²⁰ Por. też autorki: *The concept of the High Cross*. [w:] *Irland und Europa* (jak w przyp. 4), s. 127–134.

²¹ Por. A. Hamlin. *The study of early Irish churches*. [w:] *Irland und Europa*, s. 117–126.

względu być może na przebadanie jedynie niewielkiej części powierzchni obecnej katedry, nie udało się dotąd uchwycić żadnych pozostałości domniemanego wcześniejszego kościoła z czasów biskupa Ruperta. Rozprawa Eberharda Beindla („Zum Bauordnungssystem des Salzburger Doms; Orientierung, Bauplatz, Mass- und Planungsschema”) stanowi interesującą próbę określenia, na przykładzie katedry salzburskiej, zasad i regul, jakimi kierowali się średniowieczni architekci i inwestorzy. Szczególną uwagę, ze względu na osobowość Wergiliusza, Beindl kładzie na widoczne w rozmiarach i proporcjach budowy nawiązania kosmiczne.

Ostatnia grupa prac zatytułowana jest „Sw. Wergiliusz i Salzburg”. Heinrich Wanderwitz („Der Libellus Virgilii und das Verhältnis von Herzog und Bischöfen in Bayern”) proponuje odmienną chronologię zabytków, które przechowały treść niezachowanego bezpośrednio Libellus Virgilii²² — rodzaju protokołu dotyczącego praw własnościowych Maximilianszelle w Bischofshofen i w klasztorze Otting. Tak zwane *Breves notitiae* pochodzą zdaniem Wanderwita z czasów samego Wergiliusza, natomiast *Notitia Arnonis* powstały zapewne dopiero w roku 788. Analiza danych zawartych w Libellus pozwala dostrzec ślady polityki klasztornej dwóch ostatnich książąt bawarskich (Odylon i Tassilo III), dążącej do ograniczenia praw biskupa salzburskiego. Wergiliusz polityce tej zdecydowanie się przeciwstawiał. Josef Semmler omawia „Geistliches Leben in Salzburgs Frühzeit (5.—10. Jahrhundert)”, poczynając od czasów św. Seweryna po reformy arcybiskupa Fryderyka w końcu X wieku. Róisín O'Mara („Die heilige Brigid und ihr Kult im Salzburger Land”) przedstawia nieliczne ślady kultu największej świętej iryjskiej w Austrii, wśród których czołowe miejsce zajmuje kościół pod jej wezwaniem w miejscowości Ölling w pobliżu Salzburga. Drogi przenikania kultur z Irlandii nad Dunaj nie są zbyt czytelne w źródłach. Karl Amon („Virgils Nachleben — Heiligsprechung und Kult”) dokumentuje losy pamięci i kultu Wergiliusza po jego śmierci. Przez długi czas nie traktowano go w kategoriach świętości (choć w wymiarze historycznym doceniano znaczenie tej postaci); tym jedynie można wytłumaczyć zabudowanie grobu Wergiliusza przez kaplicę arcybiskupa Liuprama (836—859). Dopiero w roku 1181 odkryto grób i od tej chwili można mówić o kulcie religijnym. Kanonizacja nastąpiła w roku 1233. K. Amon przedstawia także losy relikwii świętego, dedykowanych mu ołtarzy oraz samego grobu, następnie *patrocinia* (zob. mapkę na s. 402), ikonografię związaną z postacią Wergiliusza, rolę w liturgii, osobno rysując nowsze fazy kultu. Rodzajem uzupełnienia do tego gruntownego artykułu jest esej Raimunda A. Ločičnika o charakterze raczej impresyjnym, pt. „Mit dem hl. Virgil durch die Jahrhunderte der Kunst”.

Tom zamyka zwięzłe sprawozdanie pióra Karla Heinza Ritschela z przebiegu i rezultatów sympozjum wergiliuszowego, uprzednio drukowane na łamach lokalnego dziennika.

Omawiana praca zbiorowa zajmie poczesne miejsce w nauce ze względu na zawartość tematyki oraz wysoki, a niekiedy nowatorski poziom większości zamieszczonych w niej rozpraw. Postać św. Wergiliusza, który jak mało kto (może poza wcześniejszym o dwa stulecia św. Kolumbanem) symbolizuje silne i ożywcze związki łączące we wczesnym średniowieczu daleką Irlandię z kontynentem europejskim, i który jak nikt inny dotarł tak daleko na wschód, doczekała się po raz pierwszy w nauce wszechstronnego omówienia. Trudno czynić zarzut wydawcom, że między poszczególnymi artykułami musiało dochodzić do powtórzeń. Wergiliusz, w przeciwieństwie do wielu innych Iroszkotów na kontynencie, był człowiekiem dokonań, nie tylko planów i zamierzeń. Jako apostoł Karantanii (mimo, iż osobiście nie prowadził działań misyjnych), a także — w świetle choćby artykułu Kronsteinerja — jako domniemany twórca czy współtwórca słowiańskiej terminologii kościelnej, zajmuje wybitne miejsce w dziejach świata słowiańskiego, stanowiąc jeden z zupełnie nielicznych przykładów bezpośred-

²² Por. H. Wolfram, *Libellus Virgilii. Ein quellenkritisches Problem der ältesten Salzburger Güterverzeichnisse*, [w:] *Mönchtum Episkopat und Adel zur Gründungszeit des Klosters Reichenau*, red. A. Borst, Sigmaringen 1974, s. 51—79.

niego oddziaływania nań elementu iroszkockiego²³. Odwaga przekonań zadokumentowana w sporach z samym św. Bonifacym oraz niezwykła na owe czasy formacja intelektualna Wergiliusza, jak również pewna otaczająca go aura tajemniczości (pogłębiona tezą Heinza Löwego o identyczności z Aethicusem z Istrii), czynią postać tę czymś wyjątkowym. Omówiona księga, ważna odąd zarówno dla badań nad pograniczem bawarsko-słowiańskim w średniowieczu, jak również do dziejów Kościoła niemieckiego i powszechnego, a także do dziejów Irlandii i Iroszkotów, nie mówiąc już o ogólnym aspekcie intelektualnych dziejów Europy wczesnego średniowiecza, stanowi — podobnie jak sympozjum, którego jest trwałą pamiątką — piękny przykład międzynarodowej współpracy mediewistów. Jesteśmy wdzięczni wydawcom za okazałą szatę graficzną, a przede wszystkim — za szybkie udostępnienie materiałów salzburskiego sympozjum.

---

²³ Por. J. Strzelczyk, *Iroszkoci i wpływy iroszkockie na ziemiach polskich*, ZH t. L, 1985, z. 3, s. 17—31.